

УДК 94:355.425.4:325.8](477-87)“1943/195”

ОУН-Б ЗА УМОВ НОВОЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙНОСТІ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (кінець 1943 р. – початок 1950-х років)

Павло ГАЙ-НИЖНИК

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України,
вул. Ісаакяна 18, 01135, Київ, Україна

У статті розглянуто ідеологічно-програмні та тактично-стратегічні засади діяльності Організації українських націоналістів (революціонерів) під проводом С. Бандери у період військово-політичної ситуації, що складалася на теренах України наприкінці 1943 р. – на початку 1950-х років. Простежено еволюцію ідейних і політичних принципів ОУН-Б і її лідерів під впливом змін на післявоєнному європейському континенті, зокрема у напрямку демократизації державницької моделі ОУН. На думку автора, попри певні демократичні процедури ведення партійного життя і засад формування представницьких органів, забезпечення прав і свобод громадян, бандерівська ОУН все ж таки заперечувала європейську демократію. Відзначено, що 1940–60-х роках ОУН-Б, вважала, що саме держава має право (і повинна) втручатися у політичне життя суспільства, виправляти і стримувати його стихійний розвиток, коригувати зміст і спрямовувати його у належному напрямкові, що й можна визначити як новосформовану концепцію державної моделі “демократичного націоналізму”.

Ключові слова: ОУН-Б, націоналізм, Степан Бандера, Роман Шухевич, Закордонні частини ОУН.

Початок терору та репресій проти націоналістів-революціонерів після проголошення 30 червня 1941 р. відновлення Української держави поставив перед бандерівською ОУН нагальне питання щодо зміни свого ставлення до нацистського Райху та перегляду тактики й стратегії щодо боротьби за державність. Водночас настав час й аналізу власної державотворчої теорії та ідеологічних засад з огляду на досвід практики розбудови Української держави протягом 1941 р. та відомостей і спостережень від похідних груп про народні настрої й сприйняття програмових постанов ОУН населенням Осередньої (Центральної) та Південно-Східної України¹.

У квітні 1942 р. на II конференції ОУН-Р висунула вимогу готуватися до збройної боротьби “в слухний час”, коли Радянський Союз буде розбитий,

---

¹ Див.: Павло *Гай-Нижник*, “Ставлення вищого керівництва німецького Райху до Акту проголошення відновлення Української Держави у 1941 р. й військово-політична тактика Проводу ОУН-Р у 1941–1943 рр.,” *Гілея* 110 (2016): 71–81; Павло *Гай-Нижник*, “Організація та повноваження місцевих органів урядування відновленої Української держави після проголошення Акту 30 червня 1941 року,” *Гілея* 112 (2016): 51–60.

а Німеччина виснажить. У тому, що СРСР зазнає поразки у війні з Німеччиною керівництво ОУН-Р не мало сумнівів аж до кінця 1942 р., а відтак на порядок денний навіть не висувалася перспектива вироблення форми та рівня взаємин із Об'єднаними Націями, що вели війну з нацистським Райхом.

У відповідності з рішеннями II конференції осередки ОУН-Б розпочали підготовчі заходи для розгортання власних збройних сил. Ця робота з різним ступенем інтенсивності велася як в Галичині, так і на Волині та в Поліссі, де вже існували збройні підрозділи “Поліської Січі” Т. Боровця-Бульби². Зокрема, командири радянських партизанських загонів доповідали Українському штабу партизанського руху (УШПР), що з початку 1942 р. у Рівненській області почали виникати загони націоналістів чисельністю від 50 до 300 бійців. Ці загони, за повідомленнями, займалися в основному вишколом і заготівлею продовольства. Щоб не бути поміченими німцями, вони часто маскувалися під радянських партизанів³. Протинімецька діяльність боївків ОУН навесні і влітку 1942 р. виявлялася переважно в актах пасивного опору і саботажу дій німецької сторони – проти здавання населенням продовольчого “контингенту”, виїзду населення в Німеччину на роботи⁴.

Тим часом на військовій конференції проводу ОУН-Б, що відбулася у Львові на початку грудня 1942 р., розгорілася дискусія щодо тактики і стратегії повстанського руху в умовах окупації. Зокрема, “урядуючий” провідник М. Лебедь був противником негайного повстання проти окупаційної адміністрації, але визнав необхідність приступити до створення власних збройних сил⁵. Разом із тим, М. Лебедь не міг визначитися у питаннях коли починати

² Як зазначається у “Звіті робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”, в документах нацистської поліції безпеки і СД, які кожні два тижні надходили до Берліну із окупованих східних областей, на зламів 1941 і 1942 рр. з'явилася рубрика “український рух опору”. Його складовими частинами німецькі експерти називали ОУН-Б і ОУН-М, а також загони отамана Т. Бульби-Боровця, котрий політично пов'язував себе з Державним центром УНР. Найактивнішими учасниками Руху Опору визнавалися бойовики ОУН-Б і бульбівці. З числа членів ОУН-М до учасників Руху Опору можна віднести тільки тих, хто гуртувався навколо О. Ольжича (голова ПУН А. Мельник та його найближче оточення залишалися фактично на протинімецьких позиціях).

³ *Проблема ОУН-УПА. Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА: Основні тези з проблеми ОУН-УПА (історичний висновок)* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2004), 27.

⁴ Упродовж квітня–травня 1942 р. німці завдали ударів по підпільних структурах ОУН-Б на Волині–Поліссі. Проте націоналісти демонстрували дивовижну здатність відновлювати зруйновані структури і поповнювати свої лави новими людьми. За німецькими оцінками, основні сили ОУН-Б влітку 1942 р. розміщувалися в двох основних центрах: генеральному комісаріаті “Волинь–Полісся” (крайовий провід ОУН на північно-західних українських землях (ПЗУЗ) на чолі з Д. Клячківським) і на північно-східних українських землях (ПСУЗ) з центром у Києві. Останній після загибелі Д. Мирона очолював А. Сак. Активно виявляв себе Дніпропетровський підпільний центр на чолі з В. Куком.

⁵ Для порівняння нагадаю: після нападу Німеччини на СРСР головне командування “Союзу збройної боротьби” (від 1942 р. – Армія Крайова) видало наказ, за яким всі поляки на окупованих територіях зобов'язувалися дотримуватися нейтралітету щодо обох воюючих сторін, не допомагати жодній з них, а натомість “стояти зі зброєю при нозі”; керівник сербських націоналістів Д. Михайлович уникав збройної боротьби з італійськими і німецькими окупаційни-

воєнні дії й проти кого. Відтак, після палких суперечок, було вирішено створювати військові з'єднання, в яких члени ОУН-Б мали б посісти командні посади. Фактично – це було офіційним відправним терміном з боку ОУН-Б щодо створення УПА, хоча низові структурні бойові загони Організації вже вели повстанську боротьбу з німецькими окупантами протягом усього 1942 року.

З огляду на розбіжність поглядів у керівництві ОУН-Р щодо збройного чину 17–21 лютого 1943 р. у с. Терезежі поблизу м. Олеська (Львівщина) відбулася III конференція бандерівської ОУН, яка тоді вже називалася Організація українських націоналістів Самостійників Державників (ОУН С-Д). У ній взяли участь: М. Лебедь (“Максим Рубан”), Р. Шухевич (“Тур”), В. Охримович (“Бард”), М. Прокоп (“Гармаш”, “Володимир”), Д. Маївський (“Косар”, “Тарас”), З. Матла (“Дніпровий”), Р. Кравчук (“Петро”), М. Степаняк (“Сергій”). Виконувача обов'язків провідника ОУН Миколу Лебеда було зміщено, а його місце зайняв тріумвірат у складі Зиновія Матли, Дмитра Маївського та Романа Шухевича.

На III-й конференції ОУН, власне й були остаточно вирішені питання створення УПА і визначені головні противники українського визвольного руху – нацисти і більшовики⁶. Невдовзі, наприкінці квітня 1943 р., на терміново скликаному засіданні Проводу Організації, Р. Шухевичу та його прибічникам вдалося усунути М. Лебеда з очільництва в ОУН⁷.

Світоглядно ж, відчутних змін не відбулося і провідництво Організації й надалі сповідувало націократичний принцип будівництва державності. Натомість у серпні 1943 р. модель політичного укладу майбутньої Української держави в програмових засадах бандерівської ОУН зазнала кардинальних змін, а поштовхом й спонукою до цього стали доповіді похідних груп з Великої України. На той час, у травні 1943 р. до керівництва головним проводом ОУН-Б прийшов Роман Шухевич, а Організація змінила додаток до назви з “революційної” на “самостійників-державників”, тобто ОУН-Р стала ОУН С-Д.

25 серпня 1943 р. на Тернопільщині у с. Слобода Золота Козівського району завершився Третій (надзвичайний) Великий збір ОУН (С. Бандери), який затвердив свої рішення як програмні постанови Організації. Збір тривав з 21 по 25 серпня 1943 р. На ньому було обрано новий склад керівництва Організацією. Центральний Провід очолило Бюро Проводу, а саме: Р. Шухевич, Д. Маєвський та Р. Волошин. М. Лебідь посів посаду шефа закордонної референтури й виїхав до Західної Європи. На Волині й Поліссі рух продо-

---

ми військами, аби зберегти сили для боротьби з хорватами і партизанами Й. Броз Тіто; лідер китайських комуністів Мао Цзедун уникав відкритих боїв з японцями з метою зберегти сили і ресурси для боротьби з військами націоналістів під командуванням Чан Кайші.

⁶ Радянські підпільники і партизани в роки війни датували утворення Української Повстанської Армії весною 1943 р., проте українській емігрантській літературі утвердилася інша дата – осінь 1942 р., яка є історично правдивою й підтверджується архівними документами.

⁷ Grzegorz Motyka, “Lachów usunąć!,” *Gazeta Wyborcza*, 13–14 kwietnia 2002, 2; Олександр Панченко, *Микола Лебедь: життя діяльність і державно-правові погляди* (Полтава: Кобеляки, 2001), 69.

вжив очолювати Д. Клячківський (Клим Савур), у Галиччині – Р. Кравчук, у Центральній та Східній Україні – В. Кук. Службу безпеки вів М. Арсенич, а пропаганду провадив М. Прокоп⁸.

Зауважу, що після певних суперечок, Великим збором було затверджено лінію Романа Шухевича / Дмитра Клячківського на створення повстанських формувань (УПА) і відкриту збройну боротьбу проти “двох окупантів-імперіалістів” – III Райху і СРСР. Становище Р. Шухевича в керівному середовищі визвольного руху значно зміцнилося. Йому вдалося подолати спротив М. Лебеда та М. Степаняка, котрі виступали проти активізації дій УПА на антибільшовицькому фронті, вважаючи, що це “призведе до масового знищення українського народу”⁹, і накреслити заходи щодо подальшої розбудови структур і заплілля повстанської армії, підвищення її боєздатності. Р. Шухевич зумів також переконати учасників Великого збору у необхідності демократизації політичних та ідеологічних засад ОУН, зробити їх зрозумілими і прийнятними для самостійницьких елементів Наддніпрянської України. Крім того, обійнявши посади голови Бюро Проводу ОУН і головного командира УПА Р. Шухевич (що узяв нове псевдо – Тарас Чупринка) запобіг намірам Д. Клячківського (“Клима Савура”) та деяких волинських діячів поставити УПА над ОУН, оголосити УПА “найвищою і єдино-суверенною владою на звільнених землях України”¹⁰.

Від попереднього (Другого) збору (1941 р.) минуло лише два роки, які стали “особливою епохою” в історії ОУН. За цей невеличкий період відбулися кардинальні зміни не лише в долі світу, європейських країн, а й в боротьбі українського народу. Не вдалося уникнути й численних жертв, зокрема й знакових для ОУН Д. Мирона (“Андрія”), І. Климів (“Легенди”), М. Лемика, С. Шерстюка, Щепанівського та багатьох інших патріотів, а провідники Організації (С. Бандера, Я. Стецько та ін.) утримувалися у німецьких концтаборах.

Сама ОУН-Б у цій кривавій круговерті також зазнала змін і, в першу чергу, переосмислення засобів, тактики і стратегії, усвідомила потребу донесення до народу оновленого, чіткішого трактування Організацією основних засад власного бачення майбутньої Української держави.

“Нічим не замаскована гітлерівська програма поневолення та брутальна колоніальна практика, – відмічалось на Зборі, – поставила зразу цілий український

⁸ “З програмних постанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН (С. Бандери) 21–25 серпня 1943 р.,” *ОУН і УПА в 1943 році: Документи* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2008), 212–224.

⁹ Володимир Дзьобак, *Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941–1944 рр.)* (Київ: Видавничий дім “Інфоцентр”, 2005), 67.

¹⁰ *Літопис УПА. Нова серія, т. 2. Волинь і Полісся. УПА та заплілля 1943–1944. Документи і матеріали* (Київ, Торонто: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Видавництво “Літопис УПА” та ін., 1999), 4–5, 19–21.

народ в дуже важке становище. Нова дійсність заставила всю масу, та кожную одиницю зокрема, задуматись над своїм положенням”¹¹.

При цьому провідники ОУН-Б розуміли й те, що сам факт існування СРСР та Червоної армії становив реальну небезпеку повернення в Україну комуністичної пропаганди та більшовицького режиму, який “переслідуючи немовби лише окремі прошарки народу, [...] створює для решти народу фікцію мирного і спокійного життя та забріхану перспективу щастя й добробуту на майбутнє”¹². Тож донесення державницької ідеології до широких мас стало для ОУН-Б не менш важливим завданням, ніж організація збройної боротьби з окупантами.

У попередні роки війни ситуацію ускладнював факт того, що Україна стала ареною запеклих боїв двох величезних за міццю військових машин і пропагандистської ескалації потужних окупаційно-імперських структур, що стало істотною перепоною для поширення української державницької ідеології. Провід ОУН-Б усвідомлював цю проблему: “Приймати в таких умовах програму української державної самостійності, це означало, за словами Міхновського, вірити “всупереч логіці фактів”. Здається, що ні один поневолений народ не мав у своїй історії такої важкої і складної ситуації”¹³. Тож у ті важкі роки суцільної бійні гігантів, репресій та розстрілів ОУН-Б вела не лише диверсійну боротьбу з окупантами, а й намагалася відстояти моральні позиції української національної революції, тобто готувала ідеологічний ґрунт і передумови для державницької агітації та пропагандистської роботи, а також поширенням своєї організаційної мережі, яка на серпень 1943 р. (час скликання III Надзвичайного Великого збору) охопила практично усю територію України. Цей факт підтверджували й радянські спецслужби. Так, наприклад, у спецповідомленні наркома держбезпеки УРСР С. Савченка “Про діяльність бандерівського підпілля на території УРСР і Німеччини” від 24 травня 1943 р. вказувалося: “Встановлено, що ОУН розповсюдила свою діяльність по усій окупованій території України. У всі області УРСР ОУН направляє своїх емісарів, створює підпільні організації, центри і легіони, закладає склади зброї, боєприпасів і типографії, готує необхідні кадри для збройної боротьби”¹⁴.

Зайняті взаємопоборюванням Німеччина і СРСР й тимчасовий відкат фронту за межі УРСР дозволили націоналістичному підпіллю накопичити сили, поширити свою присутність по усьому терені країни, а на Волині й Поліссі зосередити сили, готові виступити до активної військової дії. Крім того, на цей час ОУН-Б використало попередні роки для боротьби з конкурентами

¹¹ *Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 21–25 серпня 1943 р.* (Б.м., 1943), 3.

¹² Там само, 3–4.

¹³ Там само, 4.

¹⁴ *Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959)* (Київ: Галузевий державний архів служби безпеки України, Галузевий державний архів служби зовнішньої розвідки України, 2009), т. 1, 159–160.

по націоналістичному підпіллю (одні з них піддавалися терору й знищенню, інші – примушувалися до співпраці на засадах підпорядкування загальному керівництву бандерівської течії ОУН), тож на той час ОУН-Б здебільшого встановило свою гегемонію на теренах національно-визвольного підпілля.

Зваживши на власні сили і на радянсько-німецький клінч на сході, у лютому 1943 р. провід ОУН-Б на своїй III Конференції вирішив, що настав сприятливий час для військової дії. Українська Повстанська Армія (УПА) вперше виступила потужними збройними загонами на Волині й Поліссі.

Весна 1943 р. виявила провodu ОУН-Б нові тенденції у світовому горнілі: на сході Європи німецька і радянські армії дійшли апогею протистояння і взаємонищення; стало зрозуміло, що поразки Вермахту сповіщають про неминучу майбутню катастрофу Райху; водночас у тому, що Червона армія не змогла розвинути швидкого і масованого наступу після провалу німецького Східного фронту на його південній смузі, оунівці побачили ознаку того, що “ані Червона Армія, ані господарські тили СРСР не мали тоді сили для серйозніших військових дій”¹⁵, а, отже, війна розхитала обидва імперські організми.

Між тим, у липні 1943 р. діяльність збройних загонів УПА охопила вже 12 областей Правобережної України, у Галичині виступили збройні сили Української народної самооборони (УНС), було покладено початок формуванню кадрових армійських частин. Усією Україною почалися ширитися відомості про загальнонаціональну визвольну війну та про УПА. З цього приводу ОУН-Б визнавав: “Факт цей вніс колосальні зміни в політичну боротьбу українського народу. Вона вступила в нову, вищу фазу. Крім радикальної зміни в тактиці, життя висунуло потребу зміни в самій організаційній структурі та в програмі ОУН”¹⁶.

Нова дійсність і розвиток військово-політичного становища в перебігу Другої світової війни, зокрема й на українських теренах, не могли залишитися непоміченими й політичним керівництвом ОУН-Б, а отже й не спонукати її бойовий провід до вироблення нової тактики і стратегії національно-визвольної боротьби, а політичний – до аналізу своїх попередніх позицій та поглядів і вироблення власної моделі державного устрою України, яку Організація мала б запропонувати українському народові за нових умов.

Саме з цих причин і умов, що кардинально змінилися з часу початку світової війни, у серпні 1943 р. ОУН С. Бандери зібрала свій Третій Великий (надзвичайний) збір, який “розглянув минулу боротьбу і розробив плани на майбутнє”¹⁷. Збір тривав на Тернопільщині з 21 по 25 серпня і його учасники усвідомлювали доленосність і переломність історичного моменту, коли “ні-

¹⁵ *Постанови III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів*, 7.

¹⁶ Там само, 9.

¹⁷ Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau, f. W 5, d. 464, bl. 53.

мецько-більшовицька війна докорінно змінила політичні відносини в Україні і створила нову ситуацію у політичному світі”¹⁸.

Варто зауважити, що ОУН-Б визначала тогочасну глобальну бійню не як світову війну, а як Другу імперіалістичну війну, яка 1943 р. вступила у свою критичну фазу. Таким чином, націоналісти засвідчили, що усвідомлюють справжні цілі обох протиборчих таборів й критично ставляться до національно-визвольної риторики офіційної пропаганди як з боку Москви чи Берліна, так і з боку Лондона чи Парижа тощо. З огляду на це провід ОУН-Б передбачав, що людство перебуває “напередодні великої години національних революцій, які покладуть край злочинницьким війнам імперіалістів і зітруть з лиця землі тюрми народів – імперії”¹⁹. Що ж до ситуації на східному європейському фронті та становища і перспектив українців у протистоянні головних воюючих імперіалістичних держав (Німеччини та Радянського Союзу), то Великий збір ОУН-Б у своїй постанові однозначно вказав, що не плекає ілюзій щодо цілей ані А. Гітлера, ані Й. Сталіна, заявляючи: “У нових відносинах наш народ, наша земля з її багатствами стали метою обох воюючих імперіалістів і територією найзапекліших воєнних подій. Розраховуючи на власні сили, український народ боровся і бореться надалі проти двох сильних та жорстоких нападників”²⁰.

Відтак, зазначалося провідниками ОУН-Б, “у міру того, як зростає українська сила, перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України”²¹, а отже, цілком природно, що Організація за нових умов боротьби, яка очевидно, мала завершитися здобуттям державності, мусила висловитися й донести до своїх членів, прихильників і до всього українського народу власне бачення її державної моделі. Тож саме вироблені III Надзвичайним Великим збором програмні рішення ОУН-Б більше, ніж до того часу, як зазначалося у самих програмових постановах, уточнювали “суспільний лад нової України”, яку планували побудувати націоналісти бандерівської течії після закінчення світової війни та краху імперських Німеччини та СРСР.

Перш за все, єдиним ладом, “який дасть справедливу розв’язку національного і соціального питання у цілому світі”, була система вільних народів у власних самостійних державах та усунення національного поневолення та експлуатації одного народу іншим²². Тож ОУН-Б відкрито заявила, що боротиметься проти російсько-більшовицьких і німецьких загарбників до того часу, поки не звільнить Україну від усіх “захисників і визволителів”, допоки не буде збудовано Українську Самостійну Соборну Державу.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid, bl. 53–54.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Водночас від серпня 1943 р. (після III Великого збору ОУН) у теорії держави бандерівської ОУН з'являються виразні консервативні та ліберально-демократичні дефініції. Так, зокрема, з'явилася теза, що "ідеалом нової суспільності є вільна людина", а соціально-політичний лад майбутньої держави визначався вже не як "націократія", а як "новий лад".

Щодо спроб випробувати певні суспільно-політичні та фінансово-господарчі засади державного життя в умовах недержавного державництва, або, іншими словами, в координатах підпільної держави поміж лещатами тотальної війни усіх проти усіх, то керівництво УПА (її політичний авангард з лав ОУН) використало досвід будівництва паралельної держави в державі у 1941 р. і застосувало подібну ж практику за нових військово-політичних умов. Зокрема, 1 вересня 1943 р. Головне командування УПА видало "Розпорядження про встановлення адміністрації на терені України", у якому наказувалося організувати на підвладних теренах адміністративний апарат та встановити власний політичний устрій²³.

За досить короткий час від кінця 1941 р. й до середини 1943 р. українське підпілля сформувало не лише розгалужену, потужну і мобільну військову силу, а й не менш ефективну адміністративно-господарчу систему цивільної влади. "Як на диво в державі була створена держава: були школи, створені підпільним проводом уряди, по селах станиці, підрайони, округи, в селах були впроваджена електрика (Хрінники і інші села) і сотні безстрашно гуляли... – записав 1 серпня 1944 р. у своєму щоденникові повстанець О. Повшук, – Ставки збіжжя, молока, м'яса і інше селяни платили повстанцям, селянин знав тільки повстанців (провід)"²⁴. Проте, з осені 1944 р. й аж по 1945 р. суспільно-владна та господарська системи ОУН-Р, що успішно функціонували під патронатом УПА²⁵ з осені 1943 р. по осінь 1944 р., поступово почали втрачати ефективність і занепадали з пропорційністю опанування теренів України окупаційною Червоною армією та з розгортанням суцільного терору радянськими внутрішніми військами (НКВС). Відтак, за умов насильницького насадження більшовицької адміністрації, примусового впровадження комуністичних принципів ведення господ арчої діяльності, депортацій, зачисток, каральних експедицій тощо навіть підпільне практичне чи часткове втілення програмових засад ОУН-Б щодо економічних взаємин видавалися вже не дієвими, а запровадження її моделі суспільно-політичного ладу стало й зовсім неможливим.

Певні уточнення й доповнення були задекларовані вже за рік, у липні 1944 р., у Відозві ОУН-Р до українського народу у зв'язку зі створенням 10–

²³ Галина Стародубець, *Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років)* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2006), 51.

²⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 344, арк. 24.

²⁵ У листопаді 1943 р. Д. Клячківський (Клим Савур) подав у відставку. З цього часу в українському повстанському русі політичне і військове лідерство зосередилося в руках Р. Шухевича (Тараса Чупринки).

15 липня 1944 р. Української Головної Визвольної Ради (УГВР)²⁶, що являла собою певного роду еміграційний багатопартійний передпарламент, найвпливовіше представництво в якому мала саме бандерівська ОУН. У відозві, зокрема, заявлялося, що ОУН-Б бореться за Українську Державу, в якій був би дійсно “народний демократичний устрій” і справедливий соціальний лад, а також такий політичний лад, котрий забезпечував би владу за народом “шляхом справжніх вільних виборів до усіх державних органів влади від найвищих до нижчих”, який гарантував би усі права та свободи людини і громадянина без різниці раси, національності, релігії та політичних переконань²⁷. Далі у Відозві проголошувалися вищенаведені тези, прийняті 21–25 серпня 1943 р. на III Великому (надзвичайному) зборі ОУН й подавався заклик до народу підкорятися справжньому українському парламентові та урядові – УГВР тощо.

Ці ж постулати було підтверджено й у Декларації Проводу ОУН-Б, видану в травні 1945 р. у зв’язку з закінченням Другої світової війни²⁸. Тож, попри внутрішню дискусію, ОУН продовжувала залишатися на позиціях побудови безкласового суспільства, надто – Провід, що керував Організацією в українських землях.

Тим не менш, повоєнне життя змушувало вносити певні корективи як щодо діяльності революційно-визвольного підпілля в Україні, так і щодо окремих ідеологічних засад діяльності ОУН. У листі “Другу Шухевичу (“Туру”) і друзям” від 18 листопада 1945 р. С. Бандера²⁹, після ґрунтовного аналізу міжнародної ситуації та становища Організації й загального антибільшовицького фронту, закликав побратимів у Краї боротися, перш за все, за душу людини, за маси, за доступ і вплив на них, не дати себе вирвати з життя мас, не вийти з життя у “безпечний ліс”, позаяк там політична, а далі остаточна смерть. Він

²⁶ Восени 1943 р. у середовищі головного командування УПА виникла ідея створення представницького органу, покликаного здійснювати політичне керівництво визвольною боротьбою в Україні. Після проведення великої підготовчої роботи у першій половині липня 1944 р. неподалік від Самбора на території, захищеної УПА, відбувся установчий великий збір Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Головою президії УГВР став К. Осмак, членами президії – І. Вовчук, І. Гриньох, В. Мудрий. Головою Генерального секретаріату (уряду) УГВР став Р. Шухевич, його членами – Р. Волошин, М. Лебедь та ін. Формально УПА було підпорядковано УГВР. Представники ОУН-М відмовилися увійти до УГВР, оскільки ОУН-Б зберігала фактичний контроль над повстанською армією. На установчому великому зборі УГВР обговорювалося й питання про ставлення до Німеччини, відповідь на яке загалом зводилася до того, що “політично зв’язуватися сьогодні з Німеччиною неможливо”.

²⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 13, спр. 372, т. 35, арк. 208–215.

²⁸ ГДА СБУ, ф. 65, спр. 27314, т. 2, арк. 370–386; *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів* (Б.м., 1955), 123.

²⁹ У лютому 1945 р. на нараді Проводу ОУН в Україні С. Бандера, разом із Р. Шухевичем та Я. Стецьком, був обраний до Бюро Проводу ОУН. Цей вибір підтвердила конференція Закордонних Частин ОУН у 1947 р. С. Бандера в загальному займався розробленням стратегічних напрямків діяльності Організації, його два заступники – Я. Стецько та С. Ленкавський – відповідали за зовнішню та внутрішню політику, Р. Шухевич – очолював УПА та збройну боротьбу проти радянських і польських окупантів України.

підкреслював, що політичний зміст – це душа і золото нашої революції. Виходячи з вищевказаного, С. Бандера³⁰ вказав на необхідності розпочати підготовку до скликання нового Великого збору Організації, на якому варто було б внести певні зміни чи доповнення до політичної та соціальної програми тощо³¹. Цю свою думку С. Бандера продовжив й у листі від 20 грудня 1945 р. до членів Проводу ОУН в Україні щодо проведення IV Великого збору Організації на якому, між інших, слід було б устійнити загальну програму четвертих зборів³².

Більше того, 1946 р. провідник Закардонних частин ОУН (ЗЧ ОУН) С. Бандера своєю статтею під назвою “До проблеми політичної консолідації” надав ще більшого поштовху до “демократизації” (принаймні декларативної) позиції Організації щодо її бачення партійно-політичної системи в майбутній Українській державі. Так, зокрема, С. Бандера з цього приводу писав: “В державній організації народу повинна бути політична диференціація і вільний розвиток політичних угруповань та здорова конкуренція між ними. Самі ж державні органи, виконуючи свої функції, повинні стояти на понадпартійних позиціях. В суверенній Українській державі потрібно гарантувати можливість для існування і розвитку політичних угруповань”³³.

У вступному ж розділі своєї праці “До засад нашої визвольної політики” С. Бандера наприкінці 1946 р. щодо укладу позитивних ідей і вартостей українського націоналізму, визначав їх наступними тезами:

- ідея волі, самобутности та свободного розвитку народів;
- ідея гідности й пошанування людини, її вільного розвитку, власної ініціативи, творчого та достойного самовключення в гармонійний уклад збірного національного і суспільного життя;
- ідея соціальної справедливости;
- ідея рівности та братерства всіх людей в народі;
- ідея позитивної, творчої ролі держави, яка має обороняти, організувати і сприяти вільному життю і розвитку культурного поступу та господарського добробуту народу й людини;
- ідея спрямування діяльности та зусилля держави й організованої в ній народньої спільноти на творення, закінчення і помноження позитивних вартостей,

³⁰ На початку лютого 1945 р. поблизу м. Бережани Тернопільської обл. відбулася нарада членів головного проводу ОУН-Б, на якій постало питання про перспективи дальшої боротьби (присутні: Р. Шухевич, М. Арсенич, Я. Бусел, Д. Грицай, П. Дужий, Р. Кравчук, В. Кук, Д. Маївський). Нарада відмовилася задовольнити прохання С. Бандери організувати його перехід в Україну, він залишився політичним лідером ОУН та її представником в еміграції. Головним було рішення продовжити боротьбу, сподіваючись на допомогу країн Заходу.

³¹ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ), спр. 10876, т. 1, арк. 154–163.

³² ГДА СБУ, ф. 65, спр. С-9079 (т. Херсон), арк. 23–27.

³³ Степан Бандера, “До проблем політичної консолідації,” *Перспективи Української Революції: Збірка творів* (Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1998), 28.

які збагачують і підносять рівень життя народу та одиниці в усіх царинах, по-множують їхній творчий вклад у скарбницю вселюдського поступу й культури;

– пошанування різnorodности змісту і форм життя та багатства культур різних народів, ідея толеранції супроти чужих і відмінних культурних та соціяльних вартостей і систем, поруч з прив'язанням до свого, та плекання своїх вартостей;

– співжиття вільних народів і мирні взаємини їхніх незалежних держав, без уваги на різницю суспільних і політичних систем;

– ідея свободи творчої ініціативи одиниці й вільної діяльності, яка не загрожує і не шкодить співгромадянам і народові;

– ідея свободи релігії, сумління, думки і слова, вільної духово-культурної і мистецької творчости;

– віра в людину, її шляхетні, позитивні прикмети і пориви, її суспільницький інстинкт, плекання і піднесення тих добрих сторінок людської природи;

– ідея природної гармонії, рівноваги і співгри поміж духовими і матеріяльними елементами в житті й розвитку людства;

– те з української минувшини, що зберегло свою вартість та актуальність, що відповідає сучасному станові і розвиткові знання та поступу³⁴.

Разом із тим, повертаючись до питання тактики і стратегії прихильників бандерівського напрямку ОУН, необхідно враховувати й те, що сам С. Бандера, як і Я. Стецько, перебуваючи від 1941 р. і майже до кінця війни в ізоляції від еволюційних процесів в Організації, не зіткнулися особисто із тією дійсністю на українських землях й не брали участі у “демократизаційному” III Великому (надзвичайному) зборі ОУН 1943 р. Вони повернулися до активної політично-організаційної діяльності наприкінці війни і на території Західної Європи (власне організаційний політичний центр оформився в Мюнхені) й фактично поставили вже перед доконаним фактом демократичних змін як у програмових засадах ОУН та в її новій моделі бачення української державності, так і в західноєвропейському політичному просторі, який “демократизували” країни-переможці.

Тож цитований вище вислів С. Бандери про “політичну диференціацію і вільний розвиток політичних угруповань та здорову конкуренцію між ними” слід трактувати не однозначно, а з огляду на той статус-кво, що склався на той час в самій ОУН, на нові зовнішньо- і внутрішньополітичні обставини та з огляду на доконаний факт процесу “демократизації” концепції ОУН, що відбувся за час його ув'язнення, з чим він не міг не рахуватися.

Усі ж домагання С. Бандери скликати черговий IV Великий збір ОУН не мали успіху (зокрема й через заперечення членів Проводу в Україні). Відтак С. Бандера та його прихильники почали розвивати теорію т. зв. подвій-

³⁴ Степан Бандера, “До засад нашої визвольної політики,” *Визвольна політика*, листопад–грудень 1946; “Степан Бандера про суть, зміст і процес української революції,” *Гомін України* 35 (2009): 5.

ної програмовості ОУН, коли одна програма (“демократичний націоналізм”) мала би бути призначена для сторонніх очей (зовнішнього, показового вжитку) й могла б змінюватися залежно від міжнародної кон’юнктури та пропагандистських потреб, а інша (прихована й повернута до концепції авторитарної націократії 1941 р.) – для вірних і надійних членів ОУН.

Власне, С. Бандеру обурювало те, що демократична засадничість і програмові зміни, як він сам зазначав:

“ставиться не як допоміжні, тактичні прийоми для підсилення, чи відтяження головного нашого фронту, – але навпаки, як основну концепцію визвольної революції. Отже це вже не проблеми політичної тактики на окремих відтинках, в роботі серед деяких середовищ, а тільки питання власної, основної програми. Мовляв, нам треба саме такі основні положення прийняти за головні лінії й на них будувати все. Відповідно до того треба відкинути до тогочасні, “пережиті вже” засади українського націоналізму, викоренити їх у власних рядах, змінити свою ідеологію й програму...”

...На попертя такої сугестії її речники намагаються представити як програмові позиції революційного руху в Україні такі поодинокі прийоми політичної тактики й пропаганди, якими Організація на рідних землях послуговується в своїй роботі серед ворожого, чи напівворожого середовища, напр., супроти москалів, советської армії, серед комунізованих елементів, большевицької адміністрації і т.п., тобто такі тактично-пропагандивні прийоми, які мають завдання демобілізувати й паралізувати вороже середовище, відтягати від ворога різні елементи.

...Процес збирання, плекання, формування й виросування власної сили визвольної революції мусить відбуватися на правильних засадах українського революційного націоналізму, на його ідеологічних, програмових істинах. Тому супроти власних рядів, перед українським народом мусять бути належно поширювані й висвітлені наші цілі, наша ідеологія й програма, наша визвольна концепція в цілій своїй суті, повністю. Наші основні засади, – наголошував С.Бандера, – мусять бути не тільки збережені й розвигані, але й з’ясовані у власному середовищі в повній чистоті, без жадних викривлень під впливом різних тактичних міркувань. Тільки на такій основі, в такому дусі можна формувати ряди борців за визволення, які не піддадуться жадним атакам ворога”³⁵.

Критикуючи оунівських “демократів” С. Бандера називав їх “кон’юнктуристами”, які від 1945 р. намагалися втягнути українську самостійницьку політику в таку ж саму гру в демократію, яка відбувається на міжнародному форумі, й у якій ССРСР грає одну з перших скрипок. Демократичні зміни в програмі Організації та в її моделі майбутньої Української держави, на його думку, були “плитким наслідуванням” і бажанням “уподібнитися до зовнішнього світу, до актуальної моди”, позаяк “ця демократичність суспільно-політичного устрою

³⁵ Степан Бандера, “Українська національна революція, а не тільки проти режимний резистанс,” *Український Самостійник*, 29 січня 1950.

у власній державі, має часто характер порожніх голосливих декларацій, уподібнень, а не в одному – демагогії”³⁶.

У цьому контексті твердження С. Бандери входили у певне протиріччя із думками Р. Шухевича, який на той час в Україні командував УПА й керував національно-визвольною боротьбою. Так, наприклад, в липні 1948 р. Р. Шухевич як голова Генерального секретаріату УГВР у своєму інтерв’ю висловився щодо цього питання так:

“Гарантією справжньої демократичности майбутнього ладу в українській державі є, в першу чергу, широ народний характер українського руху, його безприкладна ідейність. Український визвольно-революційний рух зродився з надр українського народу, діє в ім’я інтересів українського народу – його найвища мета. Далі реальною гарантією демократичности майбутніх форм правління в Україні є саме існування УГВР. УГВР побудована на чисто демократичних принципах та заступає демократичні погляди.

ОУН, що визнає і підтримує УГВР, стоїть також на демократичних позиціях. УГВРаді підпорядковується Українська Повстанча Армія. Одним з найважливіших завдань УГВР, – акцентував Р. Шухевич, – є забезпечити переведення вільних і демократичних виборів до перших Українських Установчих Зборів у вільній Українській Державі. Доки існуватиме УГВР, доки український народ всеціло підтримуватиме УГВР, доти вільна Україна правитиметься демократичним способом. У скликаних УГВРадю перших Установчих Зборах український народ буде мати змогу вільно визначити дальші форми свого внутрідержавного устрою”³⁷.

В еміграції ж та діаспорі бандерівські структури визнавали програмові засади, вироблені на Великих зборах і конференціях Організації. Так, у лютому 1946 р. у Мюнхені було створено Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН) на чолі з С. Бандерою, а також зі Я. Стецьком, С. Ленкавським, М. Лебедем (на початку діяльності) та Л. Ребетом (на початку діяльності до розколу в лавах ЗЧ ОУН). Це була найпотужніша українська емігрантська структура чисельністю у понад 5 тисяч осіб³⁸. У 1948 р. ЗЧ ОУН скликала Конференцію, на якій визнала свою підпорядкованість Проводу та провідникові (тобто – Р. Шухевичу) ОУН-Б в Україні³⁹. Однією з дочірніх структур ЗЧ ОУН у США стала створена 1946 р. Організація оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ) на чолі з Є. Ляховичем, що був особисто наближений до С. Бандери. Основні засади теоретичної програми Організації склали чотири цілком ліберально-демократичні тези, запозичені з Декларації президента США Ф. Рузвельта – базових постулатів Атлантичної хартії, а саме: свобода слова, свобода совісті, свобо-

³⁶ Там само, 19 лютого 1950.

³⁷ Роман Шухевич, “Демократія і український визвольний рух,” *Сучасна Україна*, 1951.

³⁸ Василь Маркусь, “Українські політичні партії на еміграції в 1945–1955 роках (II),” *Сучасність* 10 (1984): 68.

³⁹ Кость Бондаренко і Юрій Киричук, *Генерал* (Львів, 1997), 11.

да від страху, свобода від злиднів⁴⁰. Не менш демократичною була політична платформа й іншої бандерівської структури⁴¹ у Північній Америці – Ліги визволення України (ЛВУ), що була заснована 1 травня 1949 р. у Канаді⁴².

Голос С. Бандери в Україні почуто і враховано було лише частково. IV Великі збори ОУН, як він того вимагав, так і не було скликано, проте окремі уточнення й доповнення щодо тактики і стратегії боротьби були внесені на Конференції Проводу ОУН на українських землях в червні 1946 р.⁴³, а потім на ще одній Конференції у 1950 р. було зроблено певні правки до програмових засад щодо політичних, державно-устроєвих і соціальних питань⁴⁴.

При цьому, необхідно згадати й про такий документ, як крайова “Резолюція членів ОУН” із надзвичайного зібрання, що відбулося 20 травня 1949 р., в якій Організація чи не вперше відмовляється від монартії. Засвідчивши, що хоча ОУН й відіграла найбільшу роллю у національно-визвольній боротьбі, “Резолюція” вказувала, що вона (ОУН) тим не менш не вважає себе за привілейованого чинника політичного процесу та не претендує на право єдиного представника волі української людності, а отже – не прагне встановлення своєї монополії в майбутній незалежній Україні⁴⁵. Тобто, бандерівська ОУН С-Д скасовувала власний постулат, що вона є єдиним законним репрезентантом інтересів місцевого українського населення, відмовляється від свого монопольного становища на території України і фактично оголошує про перехід Організації

⁴⁰ *Історія ООЧСУ* (Нью-Йорк, 1977), 5–16.

⁴¹ Крім Організації оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ) і Ліги визволення України (ЛВУ) до емігрантсько-діаспорної структурної мережі бандерівської ОУН (власне ЗЧ ОУН) належали також Ліга українських політичних в'язнів (ЛУПВ) та Спілка української молоді (СУМ). Ліга українських політичних в'язнів (ЛУПВ), заснована 1 липня 1945 р. у Мюнхені, була громадською структурою ЗЧ ОУН і прагла стати єдиним виразником інтересів українських політв'язнів, надто коли йшлося про розподіл допомоги з міжнародних чи німецьких економічних фондів, зокрема у справі грошових відшкодувань для жертв нацистського режиму. Спілку української молоді (СУМ) було створено 4 вересня 1946 р. в Авсбургу з ініціативи ЗЧ ОУН. 1948 року Спілка налічувала 6 тис. 330 членів, а її осередки згодом виникли, окрім Німеччини, ще й у Великій Британії, Канаді, Парагваї, Аргентині, Бразилії, Франції, Іспанії, Швеції.

⁴² *Нарис історії ЛВУ* (Торонто: Головна Управа Ліги Визволення України, 1984), 18.

⁴³ На конференції, що відбулася у червні 1946 р. у с. Бишки Козівського району, було вирішено перейти від повстанської до підпільної тактики боротьби, основою якої повинна була стати політично-пропагандистська діяльність. Відділи УПА мали бути розчленовані на самостійні підвідділи з 11–50 осіб. При переході на підпільну тактику боротьби ОУН і УПА фактично об'єднувались в одну організацію – збройне підпілля ОУН-УПА. Пізніше, згідно з рішенням УГВР, головний командир УПА Р. Шухевич 3 вересня 1949 р. видав наказ, згідно з яким усі повстанські відділи і штаби припиняли свою діяльність як бойові одиниці та органи управління. Особовий склад відділів і штабів вливався до підпільних структур ОУН-Б. 5 березня 1950 р. голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Роман Шухевич загинув, оточений оперативниками спецпідрозділів УМДБ. 23 травня 1954 р. був схоплений останній голова генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні і головнокомандувач УПА Василь Кук.

⁴⁴ *Сурма*, листопад 1950.

⁴⁵ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 142–153.

на демократичну програму⁴⁶. У цьому, безумовно, відчувся вплив не лише керівників і учасників похідних груп із підрадянської України та потреби в пропагандистських важелях проти більшовицької диктатури, але й зваження Проводу ОУН С-Д на державно-політичну “кон’юнктуру” поствоєнної Європи.

Власне сам провідник ЗЧ ОУН С. Бандера мусив таки піддатися вимогам і впливу нової дійсності та вимог часу й, очевидно, поступово відбув трансформації окремих засад власного ідеологічного світогляду (чи щиро чи вимушено-показово як тактик революційного руху через навколишні обставини як в середині Організації, та і в Європі).

“Демократизаційну” позицію Р. Шухевича, своєю чергою, підтвердила у червні 1950 р. Конференція Організації на українських землях, яка в “Уточненнях і доповненнях до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН” задекларувала, що “дух Програмових постанов [III Надзвичайного Великого збору 1943 р.] виразно показував, що ОУН бореться за демократичний лад в майбутній Українській Соборній Державі, а цілий ряд пунктів Програмових постанов, зокрема пункт 10, визначували конкретні засади майбутнього демократичного ладу”⁴⁷.

Так, термін “новий лад” від 1943 р. замінив собою “націократію”. Більше того, у матеріалах конференції ОУН С-Д від 1950 р., що мали назву “Уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН”, майбутній соціально-політичний устрій державної України вже визначався не як “новий лад”, а як “демократичний лад”, який, на протипагу твердженням ОУН ще дворічної давнини, гарантуватиме “свободу політичних і громадських організацій”⁴⁸.

“Конференція ОУН на Українських Землях, – наголошувалося в “Уточненнях і доповненнях до програмових постанов”, – ясно уточнила, що ОУН бореться за демократичний устрій в Українській Самостійній Соборній Державі. До визначених вже III-ім Н[адзвичайним] В[еликим] З[бором] ОУН демократичних засад майбутнього ладу в Українській Самостійній Соборній Державі Конференція ОУН на Українських Землях внесла доповнення про свободу політичних і програмових організацій”⁴⁹.

Пізніше, восени 1954 р., в інтерв’ю журналістові німецької радіостанції в Кельні Гоппе С. Бандера підтвердить ці принципи, сказавши, що метою ОУН є “відновлення Самостійної Української Держави в національних етнографічних кордонах з демократичною системою урядування, яка гарантувала б всім

⁴⁶ “Про уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (червень, 1950),” *ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955: Збірка документів* (Б. м., 1955), 142–153.

⁴⁷ *ОУН в світлі постанов Великих Зборів*, 123.

⁴⁸ “Про уточнення і доповнення до програмових постанов Третього Надзвичайного Великого Збору ОУН (червень 1950 р.),” *ОУН в світлі постанов Великих Зборів*, 99–112.

⁴⁹ *ОУН в світлі постанов Великих Зборів*, 123.

громадянам України демократичні свободи в усіх ділянках життя, а головно в ділянці духового, культурного, політичного і соціального буття⁵⁰.

Утім, не варто сприймати вищевказані декларування демократизації державницької моделі ОУН беззастережно у прямому розумінні. Після Другої світової війни в ОУН-Б почали виникати різного роду групи, що набули політичного досвіду під час окупації України комуністами-більшовиками і почали виробляти власне бачення побудови майбутнього соціально-політичного ладу на демократичних засадах і власне розуміння ступеня й наповнення такої демократизації. Виникли “ревізійністичний” і “реформістичний” рухи⁵¹. У керівництві ОУН-Б навіть з’явилася опозиція, що зрештою призвело до розколу в Організації, коли група опозиціонерів на чолі з Л. Ребетом створила власну ОУН(з) (її ще називали ОУН-двійкарі).

Тож під тиском суспільно-політичної думки в Україні щодо монопартійності й націократичної диктатури (коли ОУН у Краї та УПА вели збройну й ідеологічну боротьбу з радянським режимом) і з факту вимушеного перебування в еміграції майже усього політичного проводу Організації (що був оформлений у Закардонні частини ОУН – ЗЧ ОУН) у країнах Європи, де перемогу здобули демократичні держави-альянти, ОУН С-Д вже не могла демонстративно позбутися програмових “демократичних” декларацій та настанов. Тим не менш, члени Організації вважали, що надання свободи утворення та діяльності політичних партій не мусить означати їхньої появи у великій кількості, що засвідчує про “нездорове” суспільно-політичне становище у державі й призводить до державної руїни через партійну боротьбу та постійну зміну урядів. Тож, як зазначалося у документі під назвою “До питань стратегії і тактики української революції”, діяльність політичних партій мусіла б мати певні межі, які обумовлювалися б “національними інтересами”⁵².

Відтак, попри певні демократичні процедури ведення партійного життя і засад формування представницьких органів, забезпечення прав і свобод громадян, бандерівська ОУН все ж таки заперечувала європейську демократію. В ОУН кінця 1940-х – 1960-х років, вважалося, що саме держава має право (і повинна) втручатися у політичне життя суспільства, виправляючи і стримуючи його стихійний розвій, коригуючи зміст і спрямовуючи його у належному напрямкові, що й можна визначити як новосформовану концепцію державної моделі “демократичного націоналізму”, яка прийшла на зміну “націократії”⁵³.

⁵⁰ “Інтерв’ю німецької радіостанції в Кельні зі Степаном Бандерою,” *Шлях Перемоги* 43, 44 (1954); “Інтерв’ю німецької радіовисильні зі Степаном Бандерою з 1954 р.,” *Гомін України* (Торонто), 7 січня 1955.

⁵¹ Роман Кричевський, *Організація Українських Націоналістів в Україні – Організація Українських Націоналістів закардоном і ЗЧ ОУН. Причинок до історії українського націоналістичного руху* (Нью-Йорк, Торонто: Б.в., 1962), 10.

⁵² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 7, арк. 26.

⁵³ Дивіться: Павло Гай-Нижник, “Верховне керівництво і партійно-політична система УССД у державницькій моделі ОУН-Б 1940-х – 1960-х років,” *Український визвольний рух* 22 (2017): 57–84.

Тож знову нові умови життя та діяльності вимагали від ОУН-Б нових змін і корегувань. Тим не менш, настанови й проект моделі майбутньої Української Самостійної Соборної Держави, вироблені на III Великому (надзвичайному) зборі ОУН-Б майже на два десятиліття стали стержневими в державницькій ідеології Організації українських націоналістів (революційної) під проводом С. Бандери. Вони були визначальними, світоглядними та державотворчими основами ідеології бандерівської ОУН аж до VI Конференції ЗЧ ОУН (1964 р.), яка рекомендувала Великому зборові ОУН “приймати рішення не тимчасового значення для всієї ОУН також у тому випадку, коли б на нього не змогли прибути на час делегати з Українських Земель”⁵⁴, й до IV Велико-го збору, що відбувся 1968 р. і вніс корективи та доповнення до ідеологічних засад, встановлених III Великим (надзвичайним) збором ще 1943 р. (з корегуваннями на конференції Проводу ОУН на українських землях у червні 1946 р., а потім у 1950 р.)⁵⁵.

**OUN-B ON THE CONDITIONS OF NEW MILITARY
AND POLITICAL REALITY IN THE TERRITORY OF UKRAINE
(end of 1943 – beginning of 1950 ies)**

Pavlo HAI-NYZHNYK

Research Institute of Ukrainian Studies,
Department of Historical Studies,
18 Isaakyana str, 01135, Kyiv, Ukraine

Since the German invaders suppressed the proclamation of the Ukrainian state on June 30, 1941, and the beginning of terror and repression against nationalist revolutionaries, since the beginning of 1942, before the Bandera OUN, there was an urgent issue of changing its attitude to the Nazi Reich and reviewing tactics and strategies for the struggle for statehood. At the same time, the time has come to analyze its own state-building theory and ideological principles, taking into account the experience of the practice of building the Ukrainian state in 1941, and the information and observations from the original groups about the people’s sentiments and perceptions of the program regulations of the OUN by the people of Central and Southeastern Ukraine.

In April 1942, at its II conference, the OUN-R put forward the requirement to prepare for an armed struggle “at an appropriate time” when the Soviet Union would be defeated, and Germany would run out of power. The fact that the USSR was defeated in the war with Germany, the leadership of the OUN-R had no doubt until the end of 1942, and therefore the agenda did not even put forward the prospect of developing the form and level of relations with the United Nation, waging war against Nazi Reich.

⁵⁴ Шоста Конференція Організації Українських Націоналістів (ОУН) (Б.м., 1964), 80.

⁵⁵ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) (Б.м., 1972), т. 2, 3.

In accordance with the decisions of the II conference, the OUN cells (b) started preparations for the deployment of their own armed forces. This work, with varying degrees of intensity, was conducted both in Galicia and in Volhynia and Polissya, where there already existed T. Borovets-Bulba armed units Polissya Sichi.

The anti-German activities of the OUN fighters in the spring and summer of 1942 were manifested mainly in acts of passive resistance and sabotage of the German side – against the provision of food “contingent” by the population, the departure of the population into Germany for work.

Meanwhile, at the military conference of the OUN-B, held in Lviv in early December 1942, an incendiary discussion about the tactics and strategy of the insurgent movement in the conditions of occupation broke out. In particular, the “ruling” conductor M. Lebed was an opponent of an immediate uprising against the occupation administration, but acknowledged the need to start building its own armed forces. However, M. Lebed could not decide on the issues when to start military operations and against anyone. Thus, after heated debate, it was decided to create military units in which members of the OUN-B would have to take command posts. In fact, this was the official starting date of the OUN-B for the establishment of the UPA, although the organization’s grassroots structural divisions had already rebelled against the German invaders throughout 1942.

In view of the divergence of views in the OUN leadership (p) regarding the armed order of 17–21 February 1943 in the village of. The Tanderbikes near Oleska (Lviv Region) hosted the III Conference of the Bandera OUN, which was then called the Organization of Ukrainian Nationalists of the Independent State Officials (OUNSD). At this III conference of the OUN, the issues of the UPA’s creation were finally resolved and the main enemies of the Ukrainian liberation movement were identified – Nazis and Bolsheviks. By that time, in May 1943, Roman Shukhevych came to the leadership of the main OUN leadership (b), and the Organization changed the annex to the name from the “revolutionary” to “stand-alone statesmen,” that is, the OUN (p) became the OUN (SD).

August 25, 1943 in Ternopil region, in the village. The Sloboda Zolota of the Kozivsky District completed the Third (Extraordinary) Grand OUN (S. Bandera), which approved its decisions as program regulations of the Organization. After some controversy, the Grand Assembly approved the line of Roman Shukhevych / Dmitry Klyachkovsky for the creation of rebel groups (UPA) and the open armed struggle against the “two imperialist occupiers” – the Third Reich and the USSR. R. Shukhevych (Tour) also managed to persuade the participants of the Great Assembly to democratize the political and ideological foundations of the OUN, to make them understandable and acceptable to the self-supporting elements of the Dnieper Ukraine. Communicating the state ideology to the general public has become an important task for the OUN (b) as an organization of armed struggle against the invaders.

Proceeding from the foregoing and having weighed on our own strength and on the Soviet-German Clinic in the east, in February 1943, the OUN leadership (b) at its Third Conference, considered all these and other military-political circumstances and decided that there was a favorable time for the military actions. For the first time, the Ukrainian Insurgent Army (UPA) was a powerful armed detachment in Volyn and Polissya ... First of all, the only system that “will give a fair solution to the national and social question in the whole world” was the system of free peoples in their own independent states and the elimination of national enslavement and exploitation of one nation by others. At the same time, from August 1943 (after the Third Great OUN Summit), in the theory of the state of Bandera’s OUN, there are distinct conservative and liberal-democratic definitions. Thus, in particular,

the thesis appeared that “the ideal of a new society is a free man”, and the socio-political system of the future state was determined not as a “nationalocracy”, but as a “new system”.

R. Shukhevych’s “democratic” position, in turn, confirmed in June 1950 the Conference of the Organization on Ukrainian lands, which in the “Specifications and additions to the program regulations of the Third Extraordinary Grand OUN” proclaimed that “the spirit of the Program Regulations [3rd Extraordinary Grand Duty 1943] clearly showed that the OUN is struggling for a democratic system in the future Ukrainian Cossack State, and a number of provisions of the Program Regulations. Thus, the term “new order” of 1943 replaced the “nationalocracy”. Moreover, in the materials of the Conference of the OUN (SD) of 1950, entitled “Clarification and additions to the program regulations of the Third Extraordinary Grand OUN”, the future socio-political structure of the state of Ukraine has already been determined not as a “new system” but as a “democratic system”, which, in contrast to the statement of the OUN two years ago, will guarantee “the freedom of political and public organizations”.

Key words: OUN-B, nationalism, S. Bandera, R. Shukhevych, ZCH OUN.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018